

NIET ALLE BANDEN BINDEN EVEN VAST

de gehechtheidstheorie
van John Bowlby

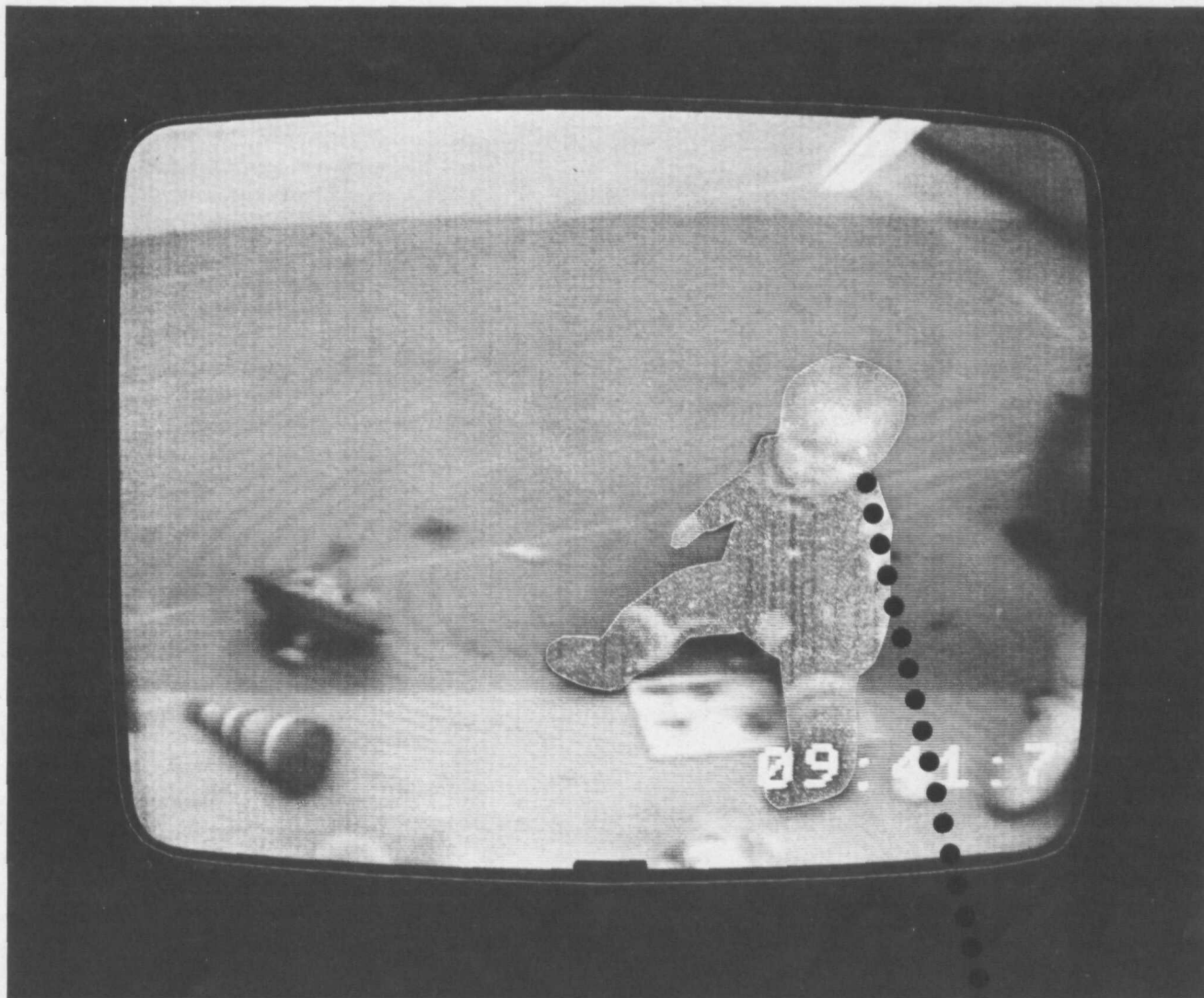
DE ENGELSE PSYCHIATER JOHN BOWLBY (GEB. 1907) GENIET GROTE FAAM VANWEGE ZIJN GEHECHTHEIDSTHEORIE. MAAR WAT VERTELT DEZE MIXTURE VAN ETHOLOGIE EN PSYCHOANALYSE PRECIES OVER DE INTIEME BANDEN TUSSEN JONGE KINDEREN EN HUN VERZORGERS?

DOOR LOUIS TAVECCHIO EN RIEN VAN IJZENDOORN

Al kort na de geboorte doet een baby van alles wat de aandacht van andere mensen trekt: hij huult, zoekt ze met zijn blik en kijkt ze aan, maakt allerlei geluidjes en 't duurt evenmin lang voor hij zelfs (glim)lacht. Dat zijn niet zomaar lukrake gedragingen. Volgens de Engelse psychiater John Bowlby is zulk gedrag ook werkelijk bedóeld voor het trekken van die aandacht: voor het naderbij brengen, naar zich

toehalen van de ouders of opvoeders. Niet dat Bowlby baby's bewuste intenties toeschrijft; dat pasgeborenen al goed in staat zijn tot zulk doelgericht gedrag verklaart hij, onder verwijzing naar de evolutieleer, met de overlevingswaarde van de beschikbaarheid van en interactie met volwassen soortgenoten.

De wortels van dit gedrag liggen volgens Bowlby in de biologische functie ervan: bescherming tegen



gevaar. Heel vroeger kwam dat gevaar misschien van roofdieren, en dit gedragspatroon kwam dan ook in een ver verleden tot stand, een tijd waarin onze voorouders nog een harde strijd om het bestaan voerden. Maar ook nu zouden de overlevingskansen van een baby klein zijn als het volledig in de steek gelaten werd, zodat het vermogen om aandacht te trekken nog steeds van pas komt.

Een sleutelwoord in dit verband is *gehechtheid*.

Kinderen hechten zich niet voor niets aan hun moeder of andere opvoeders: ze zijn van hen afhankelijk voor hun levensbehoeften. Gehechtheid is geen *uitdrukking* van genegenheid maar dient eerder voor het *wekken* van genegenheid bij de ouders. Vooral in tijden van verdriet, vermoeidheid en spanningen of

angst probeert een kind zoveel mogelijk in de buurt te blijven van die specifieke personen, die Bowlby 'gehechtheidsfiguren' noemt. 'Gehechtheid' verwijst naar een relatief duurzame relatie tussen een kind en die figuren, een relatie die zich manifesteert in het hierboven beschreven 'gehechtheidsgedrag': al die pogingen om de mensen door wie het kind wordt grootgebracht, naderbij te

Gehechtheid in fasen

Een kind is niet meteen na de geboorte specifiek aan bepaalde opvoeders gehecht. Voor een zekere hechting is een minimum aan herkenning van deze 'favoriete' personen nodig. Dat vermogen tot herkenning moet zich ontwikkelen en de gehechtheid komt daarom in een aantal fasen tot stand.

In fase 1, ook wel 'pre-attachment' ('voor-gehechtheid') genoemd, kan de baby nog helemaal geen individuele mensen onderscheiden. Dit stadium duurt tot 2 à 3 maanden. Het gehoor van baby's is al redelijk afgestemd op toonhoogten die vooral in menselijke stemmen voorkomen en het kind richt al direct na de geboorte zijn ogen graag op beelden, 'configuraties' die sterk lijken op het menselijk gezicht. Maar van een specifieke reactie op bepaalde personen is nog geen sprake.

Fase 2 ('attachment-in-the-making') zet in met een geleidelijk nauwkeuriger wordende discriminatie van één of enkele personen die regelmatig met het kind omgaan. Eigenlijk ontlokt de stem van de moeder doorgaans al vanaf ongeveer 6 weken meer glimlachjes dan de stem van een onderzoeker. Deze fase eindigt met 6 à 7 maanden, wanneer de baby zonder meer duidelijk aan één of enkele personen gehecht is. Dat blijkt dan uit selectief glimlachen, vocaliseren (met de stem geluidjes maken) of stoppen met huilen als het kind wordt opgepakt door zo'n persoon.

Met fase 3 ('clear-cut attachment') begint een periode waarin eigenlijk alleen gehechtheidspersonen in staat zijn de huilende baby echt op z'n gemak te stellen. Het passieve gehechtheidsgedrag (signalen geven, aandacht trekken) wordt aangevuld en ten dele vervangen door actief nabijheid-zoekend gedrag: achternakruipen en dergelijke. De mate waarin hij dat doet wordt nu ook door andere doelen bepaald: exploratiedrang, de aan- of afwezigheid van fysieke (on)lustgevoelens, angst door de confrontatie met een vreemde persoon of omgeving. Ook leert het kind wennen aan de beperkte beschikbaarheid van z'n ouders, verwerft zich een 'interne representatie' (voorstelling) van zijn omgeving en de relatie met de gehechtheidspersonen. In deze fase, van 6 à 7 maanden tot in het tweede en derde levensjaar, gebruikt het kind steeds meer gedragingen voor hetzelfde doel (de nabijheid van de ouders of opvoeders).

Fase 4 start als het kind in staat is, zich in de ander te verplaatsen en zo te begrijpen dat diens plannen niet altijd kunnen of moeten stroken met de zijne. Dit inzicht breekt gewoonlijk op ongeveer driejarige leeftijd door, maar dat kan waarschijnlijk versneld worden door de geboorte van een broertje of zusje. Natuurlijk probeert het kind nog steeds, de plannen van de ouders te beïnvloeden, maar het heeft – als alles goed gaat – steeds minder moeite met tijdelijke separaties. De peuter weet dat de opvoeder weer terugkomt en gaat over een realistisch tijdsperspectief beschikken. De relatie die tussen het kind en zijn opvoeders ontstaat, wordt wel 'doelgecorrigeerd partnerschap' genoemd: het kind hecht wel aan de ander maar houdt rekening met diens doelen. Niet de strikt fysieke nabijheid staat centraal, maar de psychische nabijheid – de wetenschap dat de opvoeder positieve gevoelens koestert voor het kind en hulp en bescherming biedt als die nodig zijn. Pas in deze fase wordt de nabijheid van de gehechtheidspersonen even sterk gehandhaafd door het kind zelf als door zijn verzorgers; eerder werd die nabijheid vrijwel geheel bepaald door de laatsten.

bringen of te houden. Inclusief het verzet tegen de scheiding van zo'n volwassene, en de blijken van blijdschap bij terugkeer van deze belangrijkste bron van veiligheid en vertrouwen, een vreugde die bijvoorbeeld spreekt uit het zich vastklampen of op schoot kruipen bij hem of haar.

Dat alles maakt deel uit van een soort 'regelsysteem' dat kennelijk is ingebouwd in het organisme: is of dreigt er gevaar – afwezigheid van de moeder of andere gehechtheidsfiguur – dan wordt het normale evenwicht dat er is zolang die figuur beschikbaar is, verstoord. Het vanzelfsprekende fundament voor al het doen en laten van het kind lijkt voor hem te zijn weggefallen. Dat activeert een aangeboren, genetisch 'geprogrammeerd' gedragspatroon, een repertoire van gedragingen die dat gevaar moeten afwenden. Lukt dit, is de persoon in kwestie weer binnen handbereik, dan wordt eerst nog extra bevorderd dat die hernieuwde aanwezigheid voortduurt en als het ernaar uitziet dat die continuering is gewaarborgd, wordt de werking van het regelsysteem stopgezet. Het kind wijdt zich dan weer aan spel, exploratie of wat zich verder voordoet.

Het gaat hier dus om een 'homeostatisch' model: in principe is er een evenwicht, als dat verstoord wordt treedt er een mechanisme in werking tot er weer een toestand van evenwicht is bereikt.

MOEDERDEPRIVATIE

Dit evenwicht hangt af van het gedrag van de ouders of andere opvoeders. Schieten zij tekort in het reageren op signalen van het kind, in het bieden van bescherming en aandacht – noodzakelijke ingrediënten van een evenwichtige gehechtheidsrelatie – dan gaat er in de ontwikkeling van het kind iets mis, zo is Bowlby's stelling.

Oorspronkelijk meende hij, geïnspireerd door het belang dat de psychoanalyse hecht aan een goede moeder-kindbinding, dat moederliefde voor de psychische ontwikkeling van het kind even belangrijk is als eiwitten en vitamines dat zijn voor de lichamelijke groei. In zijn

dertig jaar geleden beroemd geworden rapport over de opvang van verwaarloosde kinderen stelde Bowlby dat 'moederdeprivatie' doorgaans even schadelijk is voor de psychische gezondheid als besmettelijke ziekten voor de lichamelijke.

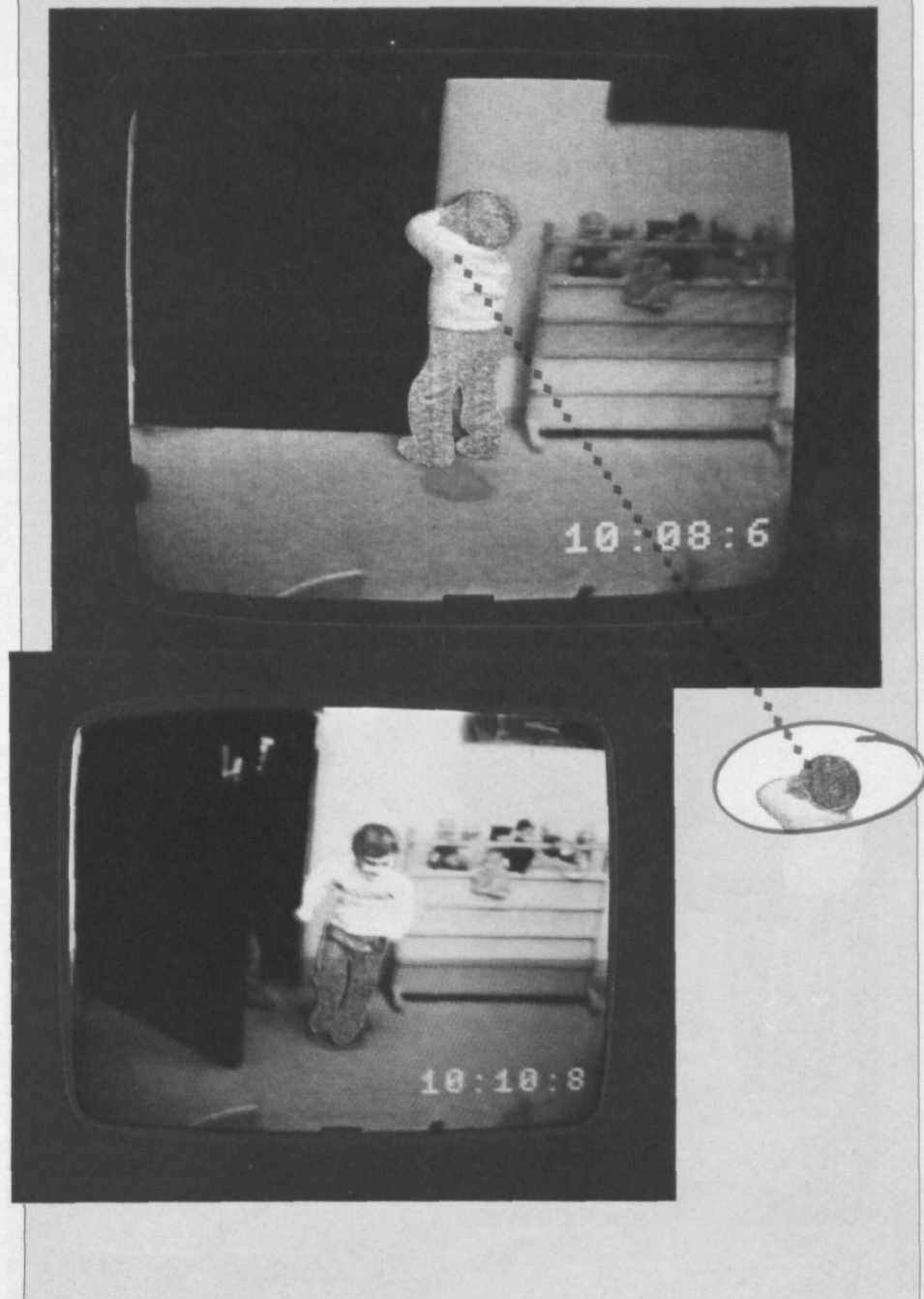
In zijn onderzoek trof Bowlby opvallend veel recidiverende kruimeldiefjes aan, bij wie hij *hospitalisme* constateerde – emotionele verschraling door langdurig verblijf in een relatief liefdeloos opvanginstituut waar ze vaak als een postpakketje van opvoeder naar opvoeder waren gestuurd. Bowlby weet die 'gevoelloosheid' aan het feit dat die kinderen gescheiden van hun moeder opgroeiden – zoals de term 'moederdeprivatie' zegt. Kern van de eerste versie van zijn gehechtheidstheorie was dat het ontbreken van een duurzame gehechtheidsrelatie in de eerste levensjaren tot een problematische emotionele ontwikkeling leidt.

Anderen hebben erop gewezen dat die tehuis kinderen niet alleen hun moeder maar ook hun vader, andere gezins- en familieleden en hun vertrouwde omgeving moesten ontberen. Moederdeprivatie of het gebrek aan een andere innige band zou dus niet dé oorzaak van zulke ontwikkelingsstoornissen hoeven te zijn. In antwoord op deze kritiek herformuleerde Bowlby zijn theorie. In het nieuwe ontwerp – gepresenteerd in zijn *Attachment and Loss* – behield hij zijn geloof in de doorslaggevende invloed van de gehechtheidsrelatie op de wijze waarop de kinderen de tijdelijke of permanente afwezigheid van ouders verwerken. Maar de begrippen 'moederdeprivatie' en 'hospitalisme' verdwenen naar de achtergrond en Bowlby distantiëerde zich van zijn exclusieve binding aan de traditionele psychoanalyse. In plaats hiervan werd zijn voornaamste inspiratiebron nu de ethologie, waarop hij zijn regelsysteemtheorie van gehechtheidsgedrag baseerde.

De nadruk die Bowlby hierin legt op het instinctieve van dat gedrag betekent ook een belangrijk verschil met leertheorieën. Volgens die laatste gaat het kind vooral die dingen

In Mary Ainsworth' *Strange Situation*-onderzoek ligt het accent op vier soorten gedrag van kinderen: nabijheid- en contactzoekend gedrag, contacthandhavend gedrag, afwerend- en vermijdend gedrag. De kinderen waren beurtelings met hun moeder, hun moeder en een vreemde, met een vreemde en zonder moeder en geheel alleen in een vreemde kamer met speelgoed. Hoe de kinderen zich gedragen op het moment dat hun moeder in de kamer terugkomt, is volgens Ainsworth maatgevend voor de manier waarop zij gehecht zijn en scheidingservaringen verwerken.

Hieronder enkele beelden uit Leids onderzoek met de *Strange Situation*. Eerst zien we de moeder uit de kamer vertrekken, vervolgens zoekt het kind contact en roept 'mama, mama'. Als de moeder aan de andere kant van de deur zijn naam roept en weer binnenkomt, glimlacht het kind en pakt het speelgoed weer. 't Kind is kennelijk blij, voelt zich door de hernieuwde aanwezigheid van zijn moeder gerustgesteld en gaat over tot de orde van de dag. Een voorbeeld van 'veilige gehechtheid'.



vaker doen, die beloofd zijn (de 'wet van het effect'). Op grond van dat inzicht is moeders nogal eens aangeraden, het huilen van hun baby vooral niet te snel en niet altijd te beantwoorden door hem te koesteren – dan zou het kind maar méér gaan huilen. Een ook nu nog gangbare opvatting. Maar contact met en nabijheid van de opvoeder is volgens Bowlby nu eenmaal het 'systeemdoel' waartoe dat gedrag van het kind is geprogrammeerd. Het kind kan niet anders en als er niet op

gereageerd wordt leert het dat gedrag niet af maar intensiveert het slechts zijn pogingen dit doel te bereiken, en raakt gefrustreerd.

SENSITIEF-RESPONSIEF

In de loop van de ontwikkeling van het kind bedient het systeem zich van steeds geraffineerder middelen. In de wieg kan de baby alleen nog signalen geven: huilen, vocaliseren (geluidjes maken) enzovoort. Later, zodra het zich wat vrijer kan bewegen, kruipt of dribbelt het kind

zijn moederfiguur achterna. Oudere kinderen kunnen zich verplaatsen in de 'planning' van het ouderlijk gedrag en dat betekent twee dingen: ze weten op een gegeven moment dat moeder of vader nu even weggaat en heus wel terugkomt; en ze kunnen op het juiste moment iets doen om bepaalde voornemens te verijdelen.

De gehechtheidsontwikkeling verloopt in fasen; of het kind op een gelukkige manier door die fasen heen komt – met succes een hechte band smeedt – hangt vooral af van de wijze waarop de mensen die het kind opvoeden, met zijn signalen omgaan. Wordt het gehuil, de ongerustheid, het achternakruipen of -lopen gewoonlijk beantwoord met oppakken, een koestering of geruststelling, dan zal het kind zich doorgaans overwegend veilig voelen. Het leert zijn opvoeders te vertrouwen, weet dat ze er zijn als hij ze nodig heeft en z'n gevoel van angst of spanning zullen verlichten.

Bowlby noemt zulke kinderen *veilig gehecht* en beschrijft hun ouders als 'sensitief-responsief': ze zijn gevoelig voor de signalen en behoeften van het kind, stemmen zich op hem af en geven de nodige respons, nemen angst weg. Zij reageren vooral ook *consistent*: de ene keer niet anders dan de andere, niet vandaag liefdevol en morgen afwijzend. Hierdoor krijgt het kind op den duur het gevoel dat zijn sociale omgeving te beheersen en te voorspellen valt en dat hij invloed heeft op de relatie met de mensen van wie hij afhankelijk is.

De ontwikkeling verloopt echter niet altijd zoals Bowlby kinderen zou toewensen. Onaangename ervaringen met korter of langer durende scheidingen van ouders of opvoeders kunnen een harmonische ontwikkeling verstoren. Sommige ouders wijzen hun kind af, anderen zijn niet consistent en een kind kan zijn ouders ook letterlijk verliezen.

De Amerikaanse psychologe Mary Ainsworth vond een meerderheid van de door haar onderzochte kinderen 'veilig gehecht' maar zo'n 34% kon niet als zodanig worden bestempeld. Die minderheid noemt Ainsworth, aan de hand van Bowl-

Op deze videobeelden is te zien hoe een kind rustig speelt terwijl het alleen is en zich van moeders binnenkomst weinig aantrekt; in het tweede beeld groet het kind wel maar speelt gewoon door. Dit achterwege blijven van elk vertoon van blijdschap bij hereniging wordt typerend geacht voor 'onveilige gehechtheid'.

Het *angstig-vermijdende* type kind vermijdt moeder bij terugkomst; dit is vermoedelijk te wijten aan het 'consequent-insensitief' zijn dat bij zulke moeders werd geconstateerd, het steeds ongevoelig-zijn voor de behoeften van het kind. Deze moeders wekten doorgaans de indruk, zèlf liefdevol lichamelijk contact te vermijden. Het kind werd door hen abrupt opgepakt terwijl het met iets anders bezig was. Zulke opvoeders ervaren hun kind waarschijnlijk als een bron van onrust en belemmering voor het eigen welzijn en de 'gewone' gang van zaken in huis. Het kind lijkt, kortom, door zijn opvoeder(s) afgewezen te worden.





Actief afwerend gedrag: moeder is enkele minuten weggeweest, het kind probeert eerst wel de deur te openen om haar achterna te gaan, maar als moeder terugkomt keert hij zich onmiddellijk van haar af en naar het speelgoed toe. Het *angstig-afwerende* type kind duwt z'n moeder wel eens weg, keert 't gezicht af als het opgepakt wordt, doet 'ambivalent' jegens haar: enerzijds zoekt het contact, anderzijds biedt het daar weerstand tegen. Zo'n kind is door het contact vaak gefrustreerd, blijkt uit Ainsworth' observaties. Zijn opvoeder is 'insequent responsief', wijst het kind weliswaar niet af maar gaat er onhandig mee om, reageert op signalen van het kind de ene keer heel anders dan de andere keer.

De opvoeders van angstig-afwerende kinderen pakken hun kroost ook nogal eens op een ongelukkig moment op, bijvoorbeeld als het net lekker aan 't klieren is of ruimte nodig heeft voor spel of exploratie. Bovendien zetten ze hem vaak neer zonder dat 't kind op z'n gemak is gesteld. Ze beëindigen interacties dus te vroeg en passen zich niet aan het ritme van het kind aan. Zo'n kind leert eigenlijk dat zijn opvoeder niet te vertrouwen is: soms reageert hij of zij adequaat, soms niet; soms biedt de opvoeder troost maar vaak ook niet.

by's theorie, *angstig gehecht*. Zij kwam ze op het spoor in de door haar en B.A. Wittig ontworpen onderzoeksopzet 'Strange Situation'. Hierin komen eenjarige kinderen met hun opvoeder, meestal de moeder, in een vreemde kamer waarin zich een deel van de tijd ook een vreemde persoon bevindt. Een paar keer gaat de opvoeder (volgens instructie) even weg en blijft het kind alleen met die vreemde of geheel alleen achter. Dit betekent stress voor het kind, die door de terugkeer van de opvoeder wordt verlicht bij veilig gehechte kinderen, maar niet bij angstig gehechten die slechte ervaringen met de afwezigheid van hun opvoeder achter de rug hebben en zich daarom door zijn of haar terugkeer nog niet veilig hoeven te

voelen.

Ainsworth observeerde 'haar' moeders en kinderen niet alleen in deze laboratoriumsituatie maar ook thuis, een jaar lang. Zo kreeg ze ook een beeld van de manier waarop zij met elkaar omgaan in hun eigen vertrouwde omgeving. Deze gegevens combinerend, onderscheidde Ainsworth naast 'veilig' gehechte kinderen twee typen 'onveilig' gehechte kinderen die niet blij-aanhankelijk deden als hun moeder terugkwam: *angstig-vermijdende* kinderen die opvielen doordat ze contact ontweken: en *angstig-afwerende* kinderen die ambivalent waren – enerzijds contact zochten, anderzijds toenadering van moeder afweerden.

Deze resultaten zijn in ander onderzoek, onder meer in Leiden,

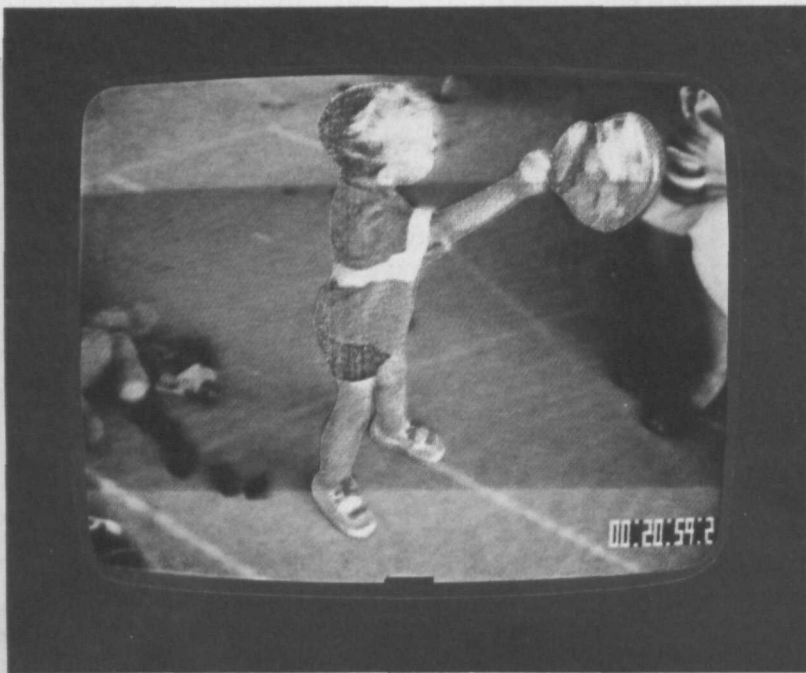
bevestigd: er zijn telkens duidelijk kinderen aan te wijzen uit wier gedrag onveilig-angstige gehechtheid spreekt. Er bestaat wel twijfel of het vermijdende en het afwerende type echt van elkaar verschillen – hun gedrag buiten de 'Strange Situation' lijkt veel op elkaar. En verder onderzoek zal ook nog moeten uitwijzen wat voor consequenties de verschillende gehechtheidsrelaties op de leeftijd van één jaar hebben voor de manier waarop de kinderen zich later precies ontwikkelen.

IDEALE PERSOONLIJKHEID

Idealiter kweekt de gehechtheidsontwikkeling op grond van de geborgenheid bij de ouders of andere opvoeders niet alleen vertrouwen in anderen maar ook zelfvertrouwen – sleutelkwaliteiten voor een zeker succes in het leven, kenmerken van wat Bowlby 'de ideale persoonlijkheid' heeft genoemd: iemand die zich in allerlei, eventueel heel moeilijke, situaties weet te redden – ook als hij daarvoor is aangewezen op samenwerking met anderen. Een soepel, zichzelf maar ook de situatie aanpassend, psychisch evenwichtig individu.

Aan dat opvoedingsideaal voldoet lang niet iedereen, dat is duidelijk. Wat gaat er mis? Onderzoek à la Ainsworth is slechts een momentopname, en na de leeftijd van de kinderen in kwestie kan hun ontwikkeling nog vele kanten uitgaan. Weliswaar zijn de eerste jaren belangrijk, maar Bowlby is het in de nieuwe versie van zijn gehechtheidstheorie niet eens met de psychoanalytici die beangstigende prille jeugdervaringen zonder meer 'fataal' noemen – alsof scheidingservaringen altijd tot een deviante persoonlijkheid moeten leiden.

Integendeel, het ontwikkelingspad kent allerlei splitsingen en vertakkingen, op allerlei momenten kan een bepaalde trend doorzetten of er treedt een koerswijziging op. Ouders kunnen in consequente opvoeders veranderen, een gebrek aan aandacht van moederszijde wordt misschien gecompenseerd door een liefdevolle grootouder, het ene kind komt bij een onderwijzer terecht die



Een periode uit de *Strange Situation* waarin moeder en kind bij elkaar zijn zonder vreemde. Het kind toont de bromtol waarmee het speelt aan zijn moeder. Dit presenteren van speelgoed is een veel voorkomend *contact-handhavend* gedrag bij veilig gehechte kinderen. Zo'n kind exploreert wel, maar onderhoudt regelmatig contact met 'de achterban'. Vaak wordt er ook bij gevoeliseerd: 'kijk, kijk!' of onbestemde maar enthousiaste geluiden.

geborgenheid biedt en het andere kind moet het zonder stellen.

Tussentijdse correcties zijn mogelijk. Pas later, in de vroege volwassenheid en verder, doet zich een sterke neiging tot stabilisatie van de persoonlijkheid gelden. Bereikt iemand dan geen psychisch evenwicht, (zelf)vertrouwen en aanpassingsvermogen (in de zin van zich voegen naar en beïnvloeden van de omgeving), dan kan dat z'n weerslag hebben op de volgende generatie. De kwaliteit van de banden waarbinnen iemand is opgegroeid, weerspiegelt zich dan in de opvoeding die hij of zij aan kinderen geeft.

Bowlby's verdienste is vooral dat hij de interactie tussen het kind en zijn opvoeders in de vroege kindertijd helder in beeld brengt en verduidelijkt wat gunstige omstandigheden zijn voor het opvoeden van kinderen: *stabiliteit*, *continuïteit* en *sensitiviteit* voor de verwachtingen van het kind.

FOBIEËN: SCHEIDINGSANGST

Er is ook kritiek mogelijk op Bowlby's theorie, met name wat betreft het voorschot dat hij heeft

genomen op kennis die toekomstig onderzoek nog moet opleveren. Pas wanneer kinderen van klein tot groot in hun ontwikkeling zijn gevolgd in zogeheten longitudinaal (langdurend) onderzoek, is vast te stellen in wat voor volwassen persoonlijkheid een bepaalde gehechtheidsontwikkeling uitmondt. Bowlby meent bijvoorbeeld dat een vroegkinderlijke anstige gehechtheidsrelatie in de volwassenheid kan doorwerken bij rouwgedrag: zo'n achtergrond zou leiden tot een moeizamer verwerking van de dood van een geliefd persoon. Hoe gehechtheidsgedrag er op latere leeftijd uitziet, is echter nog door niemand goed beschreven.

Maar dit alles neemt niet weg dat Bowlby's theorie haar concurrenten achter zich laat waar het gaat om de beschrijving en verklaring van ontstaan en ontwikkeling van gehechtheidsrelaties in de vroege kindertijd. Zij verklaart meer dan de leertheorieën en is beter te toetsen dan de psychoanalyse. Bovendien werpt zij een helder licht op sommige fobieën bij kinderen, op de betekenis van sabbeldoekjes en knuffeldieren en op het functioneren van kinderopvang door derden.

Een *schoolfobie* is volgens de gehechtheidstheorie geen angst voor de school maar een vorm van scheidingsangst. Het kind wil bijvoorbeeld niet naar school uit angst dat zijn vader of moeder iets ernstigs zal overkomen of van de gelegenheid gebruik zal maken om met de noorderzon te vertrekken. Juist in zulke gevallen komt het vaak voor dat ouders bij wijze van disciplineringsmaatregel hebben gedreigd met vertrek of met het apart zetten van het kind en daarom is zijn angst niet irreal. Op dezelfde manier kan een dier- of agorafobie een voorwendsel zijn om niet uit de nabijheid van de gehechtheidspersoon weg te moeten. Bowlby's theorie voorziet echter ook, evenals de psychoanalyse, in de mogelijkheid dat het kind een angst voor scheiding overneemt van een ouder die nog gehechtheidsproblemen heeft.

Knuffeldieren, sabbeldoekjes en andere 'gehechtheidsobjecten' fungeren als tijdelijke vervanging van de moeder of andere verzorgers wanneer die niet lieflijk aanwezig zijn. De poppen en lappen die het kind zelfs in bed houdt, stellen hem in staat zich ook dan geborgen te voelen en in die zin heeft gehechtheid aan deze objecten 'overlevingswaarde'. Knuffels zijn dan ook niet 'kinderachtig' of schadelijk voor de ontwikkeling, zelfs niet op peuter- of kleuterleeftijd.

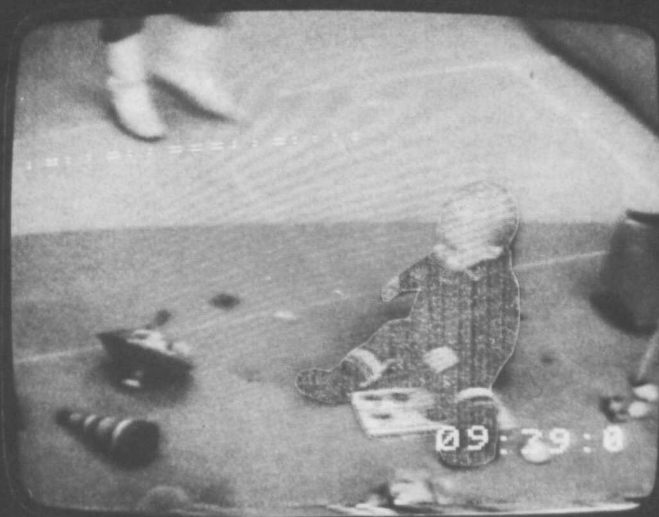
'VERBREDING' OPVOEDING

En tenslotte verschaft de 'attachment' theorie van Bowlby een uitweg uit het dilemma waarvoor buitenshuis werkende moeders komen te staan zolang zij de opvatting huldigen, dat de moeder de belangrijkste gehechtheidspersoon moet zijn. Als tijdelijke en regelmatige scheidingen tussen moeder en kind onvermijdelijk zijn, is het voor het kind 't beste dat er min of meer stabiele relaties met meerdere opvoeders zijn: een 'gehechtheidsnetwerk'. Zo kan de vader als (bijna) even belangrijke gehechtheidsfiguur fungeren en dat geldt tot op zekere hoogte ook voor andere familieleden, kennissen en begeleiders van crèches.

Is zo'n netwerk beschikbaar, dan hoeft het kind de afwezigheid van zijn moeder niet als pijnlijke scheiding te *ervaren*. Niet de permanente aanwezigheid van één centrale gehechtheidsfiguur is van doorslaggevend belang, maar de vraag of er in de beleving van het kind sprake is van een stabiel, voorspelbaar 'opvoedingsarrangement'. Uiteraard speelt daarin de 'sensitieve responsiviteit' van de verschillende verzorgers een zeer belangrijke rol: zij moeten de moeder in toewijding evenaren. Onderzoek zou moeten uitwijzen, onder welke voorwaarden bijvoorbeeld begeleiders in crèches deze 'sensitieve responsiviteit' aan de dag kunnen leggen.

Men zou in dit verband kunnen spreken van een *verbreding van het opvoedingsmilieu* waarin met name ook een grotere rol aan de vader wordt toebedeeld. Uit onderzoek is naar voren gekomen dat kinderen in spelsituaties veelal de voorkeur geven aan 'samenwerking' met hun vader, terwijl ze bij angst en dergelijke hun toevlucht bij moeder zoeken. Dat hoeft echter niet te betekenen dat er in het dagelijks leven een kwalitatief verschil in gehechtheidsrelatie met beide ouders is. Uit alles blijkt dat ook vaders competente, 'sensitief-responsieve' opvoeders kunnen zijn. Ze moeten er alleen toe aangezet worden, die competentie meer in praktijk te brengen.

Dr L.W.C. Tavecchio is projectleider van het project 'Vroegkinderlijke Opvoeding' en hoofdmedewerker aan de vakgroep Wijsgerige en Empirische Pedagogiek van de Rijksuniversiteit Leiden. Daaraan is ook drs J. Swaan verbonden, die aan de illustratieve verzorging van dit artikel bijdroeg. Prof. dr M.H. van IJzendoorn bezet de leerstoel Theoretische en Historische Pedagogiek binnen dezelfde vakgroep en superviseert het genoemde project. Beide auteurs werkten, naast F.A. Goossens en M.M. Vergeer, mee aan het boek 'Opvoeden in geborgenheid – een kritische analyse van Bowlby's attachmenttheorie' (Van Loghum Slaterus, 1982).



Het kind op deze foto's toont zich onverschillig. De moeder komt binnen nadat het kind enkele minuten met een vreemde alleen geweest is. Het kind kijkt, als z'n moeder langs hem loopt, wel even op maar groet of glimlacht niet. Hij kijkt met een neutrale blik voor zich uit. Ook hier allesbehalve blijdschap over moeders terugkeer. Zulk vermijdend gedrag wijst op onveilige gehechtheid.